DE LETTERKUNDE VAN BALI.

DOOR DR. H. H. JUYNBOLL.

Voordat iets over de letterkunde der Baliërs wordt medegedeeld, valt eerst de vraag te beantwoorden: wat verstaat men onder de Balische literatuur en hoe is hare verhouding tot de Javaansche, speciaal de Oud- en Middelfjavaansche eenerzijds en de Sasaksche anderzijds? Het is bekend, dat de Javanen na den val van het laatste Hindoe-Javaansche rijk Madjapahit hunne geheele oude beschaving, o. a. hun godsdienst, kunst en letterkunde naar het naburige eiland Bali overgebracht hebben, waar zij m. m. nog voortleeft.

Terwijl op Java de oude epische gedichten alleen in jongere omwerkingen en in de wajangverhalen nog eenigszins in het hart des volks gegrift blijven, zijn op Bali niet alleen het *Rāmāyaṇa* en *Bhāratayuddha*, doch ook andere gedichten, als het *Bhomakāwya*, de *Sutasoma* enz. in lontarhandschriften, dikwijls met min of meer getrouwe Balische vertaling nog aanwezig. Ook de zoogenaamde Middelfjavaansche literatuur, waartoe de *Pañji*-gedichten *Malat*, *Waseng* en *Wangbang Wideha*, het fabelboek *Tantri*, de geschiedwerken *Rangga Lawe*, *Pararaton* en *Usana Bali* behooren, is op Bali nog bekend, misschien ook wel eerst daar geschreven en thans in elk geval op Java geheel in vergetelheid geraakt. Deze tak van literatuur kan men dus zeker tot de Balische rekenen, al is de taal, waarin zij geschreven is, niet die van Bali. Bovendien bestaan er talrijke tooverspreuken, die in een mengsel van Balineesch, Javaansch en Sanskr̥t geschreven zijn en ook van zuiver Balische volksverhalen, bijv. de *Uilespiegel*-verhalen *Pang Bungklung* enz. bestaan dikwijls naast Balische ook Sasaksche redacties. Gemakshalve zullen al deze verhalen hier tot de Balische literatuur gerekend worden.

In zijn Voorloopig Verslag van het eiland Bali¹ verdeelt

¹ Verhand. Batav. Genootsch. XXII, pag. 9.

Friederich de literatuur van Bali in de volgende drie rubrieken :

1. Sanskr̥t-werken met Balineesche paraphrase, waartoe hij de Weda's, het *Brahmāṇḍapurāṇa* en het grootste gedeelte der didactische prozageschriften (*tutur*) rekent.

2. Kawi-werken, die hij splitst in: *a.* de voor het volk heilige epische werken, als het *Rāmāyaṇa*, het *Uttarakāṇḍa* en de *Parwa's*; *b.* de lichtere Kawi-poëzie, b.v. *Arjunawiwāha*, *Bhāratayuddha* enz.

3. Javaansch-Balineesche werken, gedeeltelijk in de inlandsche maten (*kidung*), bijv. *Malat*, gedeeltelijk in proza geschreven, zooals de historische werken *Ken Angrok*, *Rangga Lawe*, *Usana* enz.

Tegen deze indeeling zijn vele bezwaren te maken: vooreerst is geen der werken, door Friederich genoemd, in het Balineesch geschreven. Verder valt omtrent iedere rubriek het volgende op te merken:

1°. De Sanskr̥t-werken, onder 1 genoemd, zijn Oudjavaansche prozawerken met enkele, zeer corrupte citaten uit Sanskr̥t-geschriften. De Weda's zijn niet de Oud-Indische geschriften van dien naam, doch verbasterde tooverspreuken (*mantra's*). De taal van het *Brahmāṇḍapurāṇa* komt overeen met die der zes eerste *Parwa's* van het *Mahābhārata*, die Friederich onder 2° noemt. Hetzelfde is van toepassing op de taal der meeste *tutur's*.

2°. De verdeeling der Kawi-werken in heilige epische werken en in lichtere Kawi-poëzie mist allen grond. De *Arjunawiwāha* b.v. is volstrekt niet lichter te verstaan dan het *Rāmāyaṇa* en zeker moeilijker dan de *Parwa's*, die tot de moeilijkere «heilige epische werken» gerekend worden.

3°. De onder deze rubriek genoemde werken zijn niet Javaansch-Balineesch, doch Midden-Javaansch.

Van deze indeeling van Friederich blijft dus ten slotte niet veel over. Veel beter is de verdeeling der literatuur, die van Eck in de voorrede voor zijne uitgave van het Balische gedicht *Megantaka*¹ geeft. Volgens hem verdeelen de Balineezen hunne geschriften in de volgende vier hoofdafdeelingen.

I. *Kakawin* of in Kawi-metrum en Kawi-taal geschreven gedichten. Dit is dus hetzelfde als de 2° rubriek van Friederich.

II. *Mantra*, tooverformulieren, gedeeltelijk in proza, ge-

¹ Verh. Bat. Gen. XXXVIII.

deeltelijk in *çloka*'s geschreven en waarvan de taal nu eens zuiver Kawi (of Sanskr̥t) en dan weer zeer met Balineesch vermengd is. Deze tooverformulieren zijn eigenlijk bijna zonder uitzondering in proza.

III. Prozawerken (*paca-paliring* of *paca-pariring*), die zonder onderscheid in Javaansch-Kawi geschreven zijn. Deze splitst van Eck weder in vijf onderdeelen:

A. Leerschriften (*tutur*), die voor het meerendeel van zedekundigen of mystischen aard zijn, b.v. *Nawaruci*, *Pulutuk*, *Sundari t̃erus*, *Sundari bungkah* enz. Deze brengt Friederich tot zijn eerste rubriek.

B. Wetboeken (*agama*), waarvan in *Buleleng* zeven bekend zijn.

C. Geneeskundige werken (*usada*), waarin, ingeleid en afgewisseld door *mantra*'s, hetzij gewone recepten uit de inlandsche apotheek, hetzij geheimzinnige toovermiddelen zijn opgenomen.

D. Historische werken, zooals de *Usana Bali*, *Usana Jawa*, *Ken Angrok* enz.

E. Brieven en schriftelijke verdragen tusschen de vorsten van verschillende rijken op Bali (*surat pasobaja*). Dezen zijn grootendeels in goed Balineesch geschreven.

IV. Gedichten in nieuwere versmaten (*kidung*). Deze rubriek splitst hij weder in:

A. Oorspronkelijk Javaansche (Kawi) gedichten, die naar Bali zijn overgebracht en hier onveranderd of met verwisseling van eenige namen en invoeging van Balineesche woorden en grammaticale vormen zijn bewaard gebleven. Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, dat Van Eck hiermede zoowel Middeljavaansche (b.v. de *Malat*) als Balineesche gedichten (b.v. de *Wargasari*) bedoelt.

B. *Gaguritan*, die hij weder in drie rubrieken verdeelt, n.l.:

a. Balineesche vertalingen of omwerkingen van oorspronkelijk Javaansche verhalen, waarvan echter de taal nog zeer met Javaansch (Kawi) vermengd is.

b. Oorspronkelijk Balineesche geschriften. Dit laatste is dus de echte Balineesche letterkunde.

Met Van Eck's indeeling, die trouwens niet van hem zelf, doch van de Balineezen afkomstig is, kunnen wij ons wel vereenigen. Wij zullen thans van ieder dezer afdeelingen den inhoud van enkele der meest karakteristieke werken opgeven.

I. KAKAWIN'S.

Onder de Oudjavaansche gedichten, wier inhoud ook thans nog op Bali door interlineaire vertalingen bekend is, bekleedt het Rāmāyaṇa ¹ eene eereplaats. De taal van dit gedicht is bijzonder rijk aan woorden en vormen. De stijl is over het algemeen betrekkelijk eenvoudig, met uitzondering van eenige, waarschijnlijk onechte gedeelten, waar de dichter heeft willen pronken met geleerdheid, met zijne kennis van planten, dieren en fijne gerechten. De inhoud van het gedicht komt in hoofdzaak overeen met dien van het Sanskr̥t Rāmāyaṇa, behalve dat ten slotte Rāma, nadat Sītā van alle verdenking gezuiverd is, zich met hem vereenigt en niet, zooals in het Indische heldendicht, zich van hem scheidt. Dit zal wel eene opzettelijke wijziging van het oorspronkelijke zijn. Van enkele gedeelten, in het midden en in de twee laatste sarga's, zoekt men de wedergade in Wālmiki's Rāmāyaṇa tevergeefs. Die stukken zijn onecht en verraden eene andere hand. In de slottooneelen is veel omgewerkt. Het Oudjavaansche werk is geen vertaling, doch een zelfstandig gedicht van een Javaansch dichter, die geen Sanskr̥t kende en dus uit een andere bron dan het Indische Rāmāyaṇa zijn stof moet geput hebben. Welke die bron is, weten wij niet. Evenzeer onbekend is de naam des dichters en de tijd, waarin hij geleefd heeft. Ondanks enkele ouderwetsche grammatische eigenaardigheden houdt Prof. Kern, de uitgever van dit gedicht, het voor jonger dan het Oudjavaansche Ādiparwa, de Arjunawiwāha en het Bhāratayuddha, doch voor ouder dan de Sutasoma en het Bhomakāwya. Gissenderwijze stelt deze geleerde als tijdstip der vervaardiging het begin der 13de eeuw; enkele, onechte stukken dagteekenen van veel later tijd. De dichter is geen hofpoëet geweest; anders zou hij zijn vorstelijken patroon wel vermeld hebben. Uit den tekst (Sarga XXVI, 49) blijkt, dat de dichter een Ćiwaïet was.

Dr. Brandes ² stelt de vervaardiging van dit gedicht eenige eeuwen vroeger dan Prof. Kern. In een Wawatēkan ³ wordt Mpu Yogīçwara als naam van den dichter en 1016 Çaka

¹ Zie de Voorrede der uitgave van Prof. Kern ('s-Gravenhage, 1900) en Friederich, l. c. p. 12—14.

² Encyclop. v. Ned. Indië. III, p. 132, s. v. oudheden.

³ Dr. H. H. Juynboll, Supplem. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, p. 287, cod. 4672.

(1094 A. D.) als datum van vervaardiging gegeven. Deze opgave verdient echter geen onbepaald vertrouwen. In het Balineesch bestaat een Rāma Kidung, waarvan de inhoud met dien van den Javaanschen Rama Kling en de Maleische hikāyat Səri Rama overeenkomt ¹.

Niet minder bekend is het Bhāratayuddha ², eene zelfstandige bewerking van het vijfde (Udyoga-) tot het negende (Çalya)parwa van het Oud-Indische Mahābhārata. Dit gedicht munt uit door een eenvoudigen, helderen stijl, althans in de ontwijfelbaar echte gedeelten, en door iets klassieks in de behandeling van de stof, dat eenigszins aan de groote heldendichten der Grieken herinnert.

De naam des dichters is Mpu Sēḍah en hij vervaardigde het gedicht in 1079 Çāka (1157 A. D.), op last van Jayabhaya, vorst van Kēḍiri. Volgens eene overlevering zou de dichter bij den vorst in ongenade gevallen zijn en zou het werk door Mpu Panuluh voleindigd zijn. In het algemeen zijn alle tooneelen, waar minnarij, droefheid over het vertrek van den minnaar enz. beschreven worden, onecht. Deze ingelapte stukken laten aan duidelijkheid meestal veel te wenschen over. Op Bali leeft het voort in het Bhāratayuddha Kidung ³ en zijn de helden van het verhaal goed bekend.

De inhoud van het nog onuitgegeven gedicht Smaradahana ⁴ (verbranding van den god der liefde) wordt gevormd door eene bekende Indische mythe. Çiwa wordt in zijne boetedoeningen (Tapas) door Smara (Kāma) gestoord, die door zijn schicht den god in liefde doet ontsteken, waardoor hij de vrucht zijner boete verliest. Uit toorn daarover verbrandt hij den god der liefde met een vuur, dat uit zijn lichaam ontstaat. Sedert dien tijd is Anangga (de lichaamlooze) een der namen van den liefdegod geworden, omdat zijn lichaam door Çiwa verbrand is. Dit werk dateert uit den tijd van Airlanggha, die in het begin der 11^e eeuw in Kēḍiri regeerde. De schrijver, Mpu

¹ Dr. H. H. Juynboll, Supplem. op den Cat. der Mal. en Sund. HSS. en Cat. der Bal. en Sas. HSS. p. 131, cod. 4451.

² Zie de voorrede der uitgave van dr. J. G. H. Gunning ('s-Gravenhage, 1903) en Friederich, l. c. p. 17—18.

³ Dr. H. H. Juynboll, Supplem. op den Cat. der Mal. en Sund. HSS. en Cat. der Bal. en Sas. HSS. p. 97, cod. 3948 (2).

⁴ Friederich, l. c. pag. 19 en Juynboll; Suppl. op den Cat. Jav. en Mad. HSS. I, p. 137—139.

Dharmaja genaamd, zou de zoon zijn van den vervaardiger van het Oudjavaansche Rāmāyaṇa.

Ook het gedicht *Sumanasāntaka* (door een bloem veroorzaakte dood) zou onder de regeering van Airlanggha door Mpu Monaguna vervaardigd zijn. De inhoud is ontleend aan het Indische *Raghuwaṃça*. De held van het gedicht is Raghu's zoon Aja en de heldin Indumatī, de moeder van Daçaratha en grootmoeder van Rāma. In eene monographie van schrijver dezes ¹ werd op de verhouding van dit gedicht tot het *Raghuwaṃça* en op Friederich's zonderlinge fouten in diens inhoudsopgave gewezen.

Een derde episch gedicht, dat onder Airlanggha's regeering geschreven werd door Mpu Kanwa, is de *Arjunawiwāha*, bekend door de uitgave van Friederich in deel XXIII der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, met interlineaire Balineesche vertaling, terwijl Gericke reeds in het 20^e deel derzelfde Verhandelingen den Nieuwjavaanschen tekst had uitgegeven. Bovendien vertaalde Prof Kern het begin van het Oudjav. gedicht in zijne Kawistudiën. Ook op Bali is dit gedicht zeer populair, blijkens de Balineesche bewerking in kleine versmaten en de vele daaraan ontleende Balineesche platen. De taal is een zuiver en schoon Kawi. In dit gedicht helpt Arjuna de goden tegen Niwātakawaca, wiens naam op Bali tot Watēkawatjē verbasterd wordt.

Van eenigszins jonger datum is het *Bhomakāwya*, dat door den Buddhist Mpu Bradah in den tijd van koning Jayabhaya van Kēdiri geschreven en eveneens door Friederich in deel XXIV der bovengenoemde Verhandelingen uitgegeven is. Bhoma is de zoon van Pṛthiwī (de aarde). Na Indra overwonnen te hebben, wordt hij eindelijk door Kṛṣṇa gedood.

Nog onuitgegeven is de *Arjunawijaya* (zegepraal van Arjuna), een gedicht, dat onder de regeering van denzelfden vorst door den Buddhist Mpu Tantular ± 1378 geschreven is. De inhoud is ontleend aan het *Uttarakāṇḍa*. Hierin wordt verhaald, hoe Arjuna Rāwaṇa overwint. ²

Aan denzelfden Buddhistischen dichter wordt de *Sutasoma*

¹ Bijdr. T. L. Vk. 6^e volgr. VI, p. 391 vlg. Vgl. ook mijn Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I, p. 144—147.

² Friederich, l. c. pag. 20 en Van der Tuuk, Notes on the Kawi Language and Literature (Journ. R. As. Soc. Jan. 1881, p. 57—58).

toegeschreven. Dit gedicht is bekend door Prof Kern's verhandeling: «Over de vermenging van Çiwaïsme en Buddhisme op Java». ¹ De inhoud wordt gevormd door Sutasoma's strijd met den reuzenvorst Puruṣāda.

Onder de kleinere epische gedichten verdienen nog vermelding: de Indrawijaya, eene omwerking van de geschiedenis van Nahuṣa, die Indra's plaats tijdelijk inneemt ²; de Pārthayajña, waarin de ascese van Arjuna op den Indrakila, tengevolge waarvan hij wapens van Çiwa krijgt, beschreven wordt. De Hariwangga, die de geschiedenis van Kṛṣṇa tot onderwerp heeft, is door den Buddhistischen schrijver Mpu Panuluh onder de regeering van Bhra Hyang Wēkas ing Suka van Majapahit gedicht en reeds door Friederich ³ vermeld. Ook de schrijver van den Wighnotsawa ⁴ is een Buddhist. Eene latere epische bewerking van hetzelfde gedicht heet Bratasraya. Mpu Panuluh wordt ook als schrijver van den Ghaṭotkacāçraya genoemd. Dit gedicht is merkwaardig als bron van de door Van der Tuuk gerefereerde Maleische wayangverhalen. ⁵ Verder zijn nog te noemen: Hariçraya en Hariwijaya, eene epische bewerking van de legende van het karnen der Melkzee, ⁶ de Kalayawanāntaka, ontleend aan het Wiṣṇupurāṇa en bekend door de voorstellingen uit dit gedicht op reliëfs van de candi Jago, ⁷ de Kṛṣṇāntaka, eene epische bewerking van de laatste boeken van het Mahābhārata, ⁸ de Kṛṣṇāyana, waaraan eveneens voorstellingen op reliëfs van de candi Jago ontleend zijn, ⁹ de Lubdhaka, van waarde wegens de daarin voorkomende beschrijving van de hel ¹⁰, de Rāmawijaya, Ratnawijaya, waarvan Sunda's en

¹ Versl. en Med. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 1888.

² Speyer in Actes du 6e congrès des Orient. section arylene, p. 81—121.

³ Verh. Bat. Gen. XXII, p. 20. — Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I, p. 143—144.

⁴ Zie over den inhoud van dit gedicht Juynboll, o. c. p. 147—148.

⁵ Tijdschr. Ind. T. L. Vk. XXV, p. 488. — Juynboll, Bijdrage tot de kennis der Oudjav. letterkunde (Bijdr. T. L. Vk. 6^e volgr. VII), p. 102 vlg.

⁶ Juynboll, l. c. p. 104—105 en 106—109.

⁷ Brandes, Tjandi Djago, p. 77—79. — Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I, p. 154—155.

⁸ Juynboll in Bijdr. T. L. Vk. 6^e volgr. VI, p. 213—230. — Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I, p. 155—156.

⁹ Brandes, Tjandi Djago, p. 77—78. — Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I, p. 156.

¹⁰ Juynboll, o. c. p. 157. — Van der Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. III, p. 807 s. v. Lubdhaka.

Upasunda's strijd om de hemelnimf Tilottamā het onderwerp vormt enz.

Alle tot hertoe genoemde kakawin's zijn van epischen inhoud. Er zijn echter ook dergelijke gedichten van zedekundigen of didactisch-philosophischen inhoud, b.v. de *Dharmaçūnya* en *Dharmasawita* of van lyrisch-erotischen inhoud, als de *Lambang Salukat*. Zeer merkwaardig is het Oudjavaansche leerdicht over versbouw *Wṛttasañcaya*, dat in 1875 door Prof. Kern uitgegeven en vertaald is.

Eenig in zijn soort is de *Nāgarakṛtāgama*, een lofdicht op Hayam Wuruk, onder wiens regeering het rijk Majapahit zijn bloeitijdperk bereikte. De dichter Prapañca bericht tal van bijzonderheden over dezen vorst, het leven aan zijn hof, den toenmaligen toestand van tempels op Java, over de onderhoorigheden van Majapahit enz. De inhoud van dit hoogst belangrijke gedicht is thans door Prof. Kern's vertaling in de Bijdr. T., L. en Vk. algemeen bekend geworden, nadat Dr. Brandes reeds in 1902 den Oudjavaanschen tekst uitgegeven had (Verh. Bat. Gen. LIV, 1^e stuk, p. 1—70).

Wat den inhoud betreft, behooren ook eenige Oudjavaansche prozawerken in deze rubriek vermeld te worden, n.l. het *Brahmāṇḍapurāṇa*, waarvan een poëtische en een prozaredactie bestaat en waarover Friederich reeds uitvoerig gesproken heeft (Verh. Bat. Gen. XXII, p. 11—12 en p. 43—50). Het handelt over de schepping, de geschiedenis der oudste vorstenfamilies en mythologie. Als schrijver wordt Wyāsa opgegeven. Ook de Oudjavaansche prozabewerking van het *Mahābhārata* behoort volgens den inhoud hertoe. Hiervan zijn het *Ādiparwa* en *Wirāṭaparwa* benevens drie der kleinere boeken aan het einde (*Āçrama*-, *Mosala*- en *Prasthānikaparwa*) reeds door schrijver dezes uitgegeven, terwijl over het *Udyogaparwa* in 1914 eene verhandeling van mij in Bijdr. T., L. en Vk. LXIX, p. 219—296 het licht zag. Ook van het *Bhīṣma*- en het *Swargārohaṇaparwa* bestaan vele handschriften.

Van het *Ādiparwa* bestaat eene Middeljavaansche redactie in *tĕngahan*-maten en eene Balineesche redactie in *macapat-metrum*, waarvan enkele coupletten door den heer van Eck in het Feestnummer der Bijdr. T. L. en Vk. 1883 medegedeeld zijn¹. Het *Ādiparwa* en *Wirāṭaparwa* vormen de hoofdbron der

¹ Taal- en Letterk. p. 158—159. — Vgl. Juynboll, Suppl. op den Cat. der Sund. HSS. en Cat. der Bal. en Sas. HSS. p. 94—96.

wayang purwa verhalen, terwijl het Udyogaparwa en Bhīṣmaparwa de bron van het eerste gedeelte van het Bhāratayuddha zijn. Belangrijke mededeelingen aangaande karakter, vorm en vermoedelijken tijd van vervaardiging der Oudjav. prozabewerking van het Ādiparwa gaf Prof. Kern in zijne verhandeling «Over de Oud-Jav. vertaling van het Mahābhārata»¹, terwijl dr. Hazeu eene zeer interessante verhandeling over de verhouding, waarin de Oudjavaansche bewerking staat tot verschillende Indische redacties publiceerde in het Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk.² De vier bovengenoemde boeken van het Mahābhārata zijn onder de regeering van Airlangghya (in de 11^e eeuw) geschreven. Het Aṣṭamawāsa- Maṣala- en Prasthānikaparwa, door schrijver dezes in 1893 in tekst en vertaling uitgegeven³, zijn geschreven in een taal, die reeds sporen van toenadering tot het Middelljavaansch vertoont en moeten dus van jongeren datum zijn. Tot deze rubriek behoort ook het Uttarakāṇḍa, de O. J. prozabewerking van het laatste boek van het Rāmāyaṇa.

II. MANTRA'S.

Terwijl de boven behandelde kakawin's uit een literarisch en aesthetisch oogpunt zeer hoog staan, hebben de mantra's of tooverspreuken uit den aard der zaak alleen uit een ethnologisch of religieus-historisch oogpunt eenige waarde. Terecht zegt van Eck⁴, dat hun aantal legio is. De bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden bezit er eenige honderden van, die in het 2^e deel van mijn supplement op den catalogus der Jav. en Mad. HS. beschreven zijn⁵. Naar mate van de godheid, waaraan zij gewijd zijn, kan men ze in Īwaïetische, Wiṣṇuïtische en Buddhistische verdeelen. De Wiṣṇuïtische mantra Gāruḍeya is door schrijver dezes uitgegeven en toegelicht in «Bijdrage tot de kennis der vereering van Wiṣṇu op Java»⁶.

¹ Verh. Kon. Ak. v. Wetensch. Afd. Letterkunde, 1877.

² Deel XLIX (1901). p. 289—357.

³ Dr. H. H. Juynboll. Drie boeken van het Oudjav. Mahābhārata in Kawi-tekst en Ned. vertaling. Leiden, 1893.

⁴ Voorrede van den Megantaka in Verh. Bat. Gen. XXXVIII, pag. VII.

⁵ O. c. p. 321—384.

⁶ Bijdr. T. L. Vk. 7^e volgr. VI, p. 412—420. — Vgl. ook Speijer l. c. VII, p. 409—410.

III. PROZAWERKEN.

A. Leerschriften (tutur).

Onder deze rubriek noemt Friederich in de eerste plaats den *Bhuwanasangkṣepa*, hetgeen hij vertaalt door: «verkorting of zamentrekking der wereld». Het is een filosofisch-cosmogonisch werk, waarin *Āiwa* aan *Kumāra* de wereldorde uiteenzet. De lichaamsdeelen worden daarin met de goden vergeleken, de kleuren der planten genoemd enz. Het is in zuiver Oudjavaansch geschreven en, evenals het *Ādiparwa*, vol citaten uit het Sanskr̥t.

Ook de daarna door Friederich genoemde *Bhuwanakoṣa* (schat der wereld) is van een dergelijken inhoud. Ook hier worden de lichaamsdeelen met de goden en de letters vergeleken. In het begin wordt de wijze *Bhārgawa* met *Āiwa* sprekende voorgesteld. Het is de vertaling van een Sanskr̥t tekst.

Een derde werk van gelijksoortigen inhoud is de *Wṛhaspatitwa* (het wezen van *Wṛhaspati*) ¹.

Belangrijker is de *Sārasamuccaya* ², eene Oudjavaansche vertaling van Indische spreken, die voornamelijk aan het *Anuṣāsanaparwa*, doch ook aan andere werken ontleend zijn. Vele van deze spreken vindt men terug in Bōhtlink's Indische Sprüche enz. In het begin wordt verhaald, hoe *bhagawān Wararuci* de quintessens (*sāra*) van de *Aṣṭādaṣaparwa*, d.i. het *Mahābhārata* verzamelde.

De *Kandampat* ³, door Friederich daarna genoemd, is een soort van cosmogonie, in een mengsel van Oudjavaansch en Balineesch geschreven.

Een veel belangrijker werk is de *Tantu Panggĕlaran*, eene Oudjavaansche cosmogonie, die een mixtum compositum van Indische en Mal. Polynesische voorstellingen bevat. Het begin ervan is met eenige opmerkingen over den inhoud gepubliceerd in de Bijdr. T. L. en Vk. en gedeeltelijk vertaald door schrijver dezes in hetzelfde tijdschrift ⁴.

¹ Friederich, Voorloopig Verslag, l.c. p. 22 — Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, p. 284.

² Dr. H. H. Juynboll. Eene Oudjav. vertaling van Ind. spreken (Bijdr. T. L. en Vk. 6^e volgr. VIII, p. 393—398.)

³ Idem, Suppl. Cat. Sund. HSS. en Cat. der Bal. en Sas. HSS. p. 150—151.

⁴ Jaarg. 1887, p. 573—585 en Jaarg. 1894, p. 87—93. Vgl. Suppl. Cat. Jav. en Mad. HSS. II, p. 173.

Ook de prozawerken *Adipurāṇa* en *Bhuwanapurāṇa*¹ zou men tot deze rubriek kunnen brengen, hoewel hierin ook andere onderwerpen, b.v. verschillende verplichtingen, die men in verschillende levenstijdperken te vervullen heeft, ter sprake komen.

Volgens Friederich zouden de bovengenoemde tutur's alleen voor de Brahmanen gelden. Tot de werken, die ook voor de overige kasten gelden, brengt hij den *Rājanīti* en den *Kamandaka*, die echter twee namen van hetzelfde zedekundige Oudjavaansche geschrift zijn. *Kamandaka*² is de naam van een *bhagawān*, die aan zijne leerlingen de plichten van een vorst uiteenzet. Een ander werk, waarin *Byāsa* lessen geeft, hoe een vorst zich tegenover vijanden te gedragen heeft, is de *Nītipraya*³, wel te onderscheiden van het gedicht *Nītiçāstra*⁴, dat Friederich voor hetzelfde houdt.

Het prozawerk *Raṇayajña* is zoo genoemd, omdat daarin het slagveld (*raṇa*) met een offer (*yajña*), de lijken met het brandhout, het bloed met de olie enz. vergeleken worden. De *Nītisāra*, door Friederich als n° 6 genoemd, is hetzelfde geschrift als het *Nītiçāstra* (n° 2).

Van Eck voegt in zijne voorrede op den *Megantaka* hieraan nog eenige bekende tutur's toe.

De *Nawaruci*⁵ behoort tot de populairste Middelfjavaansche gedichten en is ook op Java onder den titel *Bimasuci* bekend. De daarna genoemde *Pulutuk* is een gesprek tusschen *Mpu Lutuk* en *Ahaskara* over het lot van de ziel na den dood, in Middelfjavaansch⁶.

De *Sundari tērus* en *Sundari bungkah* zijn geschriften, die bij den *Wariga* (kalender) behooren. De *Rwa bhineda*, door Van Eck genoemd, is geen tutur, doch een mantra.

Van het grootste belang zijn twee Buddhistische geschriften, de *Kuñjarakarṇa* en de *Sang Hyang Kamahāyānikan*, waarvan het eerste deel door Prof. Kern in de *Verhand. Kon. Acad. v. Wetenschappen*⁷, het tweede door den heer

¹ Juynboll, *Suppl. l. c.* p. 172 en 174.

² O. c. p. 240.

³ O. c. p. 243.

⁴ O. c. I, p. 133.

⁵ Van der Tuuk in *Journ. As. Soc. New Series*, XIII, p. 53—54.

⁶ Juynboll, *Suppl. II*, p. 273.

⁷ *Afd. Letterk. nieuwe reeks*, deel III, n° 3, 1901.

J. Kats¹, beide met inleiding, vertaling en aantekeningen uitgegeven zijn. De Kuñjarakarṇa is een stichtelijk verhaal, eene vrome legende, waarin de yakṣa (reus) Kuñjarakarṇa de hoofdrol vervult en de Dhyānibuddha Wairocana als opperste leermeester der wet (Dharma) optreedt. Er bestaan van dit werk nog heden ten dage verschillende redacties, die ons overgeleverd zijn in handschriften van het eiland Bali. Een dezer redacties behoort tot de kakawin's, daar zij in groote versmaten is opgesteld.² In 1914 publiceerde de heer C. M. Pleyte eene oude Sundasche redactie met vertaling en aantekeningen³. Het door Prof. Kern uitgegeven handschrift is blijkbaar afkomstig uit de Sunda-landen en dagteekent waarschijnlijk van de laatste helft der 14^e eeuw.

De Sang Hyang Kamahāyānikan is een godsdienstig leerboek en vormt eene uiteenzetting van de leer der Noorderlijke Buddhistische kerk. Deze leer wordt meer of minder uitvoerig beschreven en soms door een enkel voorbeeld toegelicht, maar steeds is de vorm van godsdienstig leerboek bewaard en de schrijver heeft zich niet de moeite gegeven, zijn werk in verhaalvorm te kleeden en het aldus meer smakelijk te maken voor het groote publiek. Dit prozawerk is van belang, omdat het een voorbeeld geeft van den vorm, waarin de kennis omtrent de hoofdwaarheden der Buddhistische Kerk onder de bevolking van Java werd verbreid.

Het behandelt de leer van het Mantrayāna, zet de beoefening der volkomen deugden uiteen, beschrijft de maṇḍala's, de samādhi's, ademhalingsoefeningen enz., geeft een overzicht van de onderlinge verhouding der verschillende Buddha's en hunne dewi's, noemt secten, die op Java bestonden en eenige punten der leer, waarin zij afweken van elkaar, en geeft eene opsomming van eigenschappen, plaats, kleur, handhouding enz. der voornaamste godheden. Omtrent den ouderdom van dit geschrift is moeielijk iets met zekerheid te zeggen. De taal komt overeen met die van het Ādiparwa, doch dr. Brandes meent, dat het dagteekent uit den Majapahitschen tijd of iets te voren.⁴

¹ 's-Gravenhage, 1910.

² Dr. H. H. Juynboll. Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I, p. 159, cod. 5023 (1). Vgl. deel II, p. 168.

³ Tijdschr. Ind. T. L. Vk. LVI, p. 365—441.

⁴ Tjandi Djago, p. 98.

B. Wetboeken.

Tot de wetboeken, die in het Bulelengsche kracht van wet hebben, behoort de Adigama. De voorstelling in dit boek is, dat het dagteekenen zou uit den Majapahitschen tijd, doch dr. Brandes meent, dat het van jongere dagteekening moet zijn ¹. Raffles noemt het den grondslag der wet van het gemeene volk.

De Dewāgama ² is hetzelfde wetboek als de Kṛtopapati. Sommige artikels van dit wetboek komen overeen met bepalingen in het Indische Mānawadharmasāstra. Men vindt hierin o. a. bepalingen over valsche aanklachten, koop en verkoop, schuldeischers, echtscheiding, heling enz. ³

De Kuṭāramānawa is door dr. J. C. G. Jonker uitgegeven. ⁴ Dit geschrift is rijk aan rechtstreeks uit Hindusche wetboeken vertaalde bepalingen; daarnaast komen echter andere voor, die op inlandschen bodem zijn ontstaan. Een zeer groot gedeelte der vertaalde bepalingen, in dit geschrift voorkomende, zijn aan het Mānawadharmasāstra ontleend. Eenige afwijkingen hebben haren oorsprong in misverstand van den Indischen tekst. Inheemsche rechtsbegrippen zijn met de ontleende voorschriften in verband gebracht. Behalve de aan Manu ontleende voorschriften, bevat dit wetboek nog andere, rechtstreeks uit het Hindurecht overgenomen. De Hindu's hebben meerdere wetboeken en daarmede het geheele stelsel van hun recht op Java bekend gemaakt en ook toegepast. Bij de strafrechterlijke bepalingen valt een groot verschil in het oog tusschen het in het Jav. wetboek gehuldigde principe en datgene, dat in de Hindusche wetboeken gevolgd wordt. Het recht van zelfverdediging is zeer uitgebreid. Ook het ontstaan der gemeenschap van goederen, de toelating van het tweede huwelijk eener vrouw en de echtscheiding wijkt van de meeste Indische wetboeken af. Omtrent den ouderdom der compilatie is moeielijk iets met zekerheid te zeggen. De taal is niet geheel vrij van Bal. invloed, evenmin

¹ Beschrijving der Jav. Bal. en Sas. HS. v. dr. van der Tuuk, I, p. 1. — Vgl. Juynboll, o. c. II, p. 180.

² Friederich, Voorloopig Verslag, l. c. p. 23.

³ Juynboll, o. c. II, p. 184.

⁴ Een Oudjavaansch wetboek vergeleken met Indische rechtsbronnen, Leiden, 1885. Vgl. ook Juynboll, o. c. II, p. 185—187, Brandes, Beschrijving enz, II, p. 98—102 en Van der Tuuk, Kawi-Bal, Wdb. II, p. 160, s. v. Kuṭāra.

als de andere wetboeken, die andere taalvormen vertoonen. De woorden, die wellicht als Balinismen moeten aangemerkt worden, komen ook in de uit de Hindusche wetboeken vertaalde bepalingen voor.

De *Pūr wādhigama* is in betrekkelijk oude taal geschreven, zooals men kan zien uit het begin, waarvan de tekst en vertaling door Friederich ¹ is medegedeeld. In dit wetboek vindt men het bekende eedformulier, dat men ook in de Kawi-oorkonden ² aantreft.

De *Sārasamuccaya* ³, wel te onderscheiden van de bovengenoemde spreukenverzameling, is een wetboek, dat voor een groot gedeelte bestaat uit Sanskr̥tverzen, gevolgd door eene Oudjavaansche vertaling.

De taal van het *Çiwaçāsana* ⁴ is vrij zuiver Oudjavaansch. Ook de aangehaalde Sanskr̥tverzen zijn in dit wetboek niet zoo verknoeid, als dit gewoonlijk het geval is.

Het wetboek *Swara jambu* ⁵, waarschijnlijk verbasterd uit *Swayambhū*, is grootendeels eene vertaling van het 8^e boek van het *Mānawadharmasāstra*. Alleen het laatste gedeelte, dat tevens in jongere taal geschreven is, wijkt er geheel van af.

De meer Balineesch gekleurde wetboeken *Kërta Sima* en *Kërta Sima Subak*, vertaald door R. van Eck en F. A. Lieftrinck ⁶, alsmede de *Paswara* ⁷, een Balineesch geschrift uit den nieuweren tijd, zullen onder de rubriek F. ter sprake komen.

C. Geneeskundige werken.

De receptenboeken (*Usada* ⁸) zijn geschreven in, nu en dan met Balisch en Sasaksch vermengd Oudjavaansch. Zij zijn vol

¹ Voorloopig Verslag, p. 25. Vgl. ook Jonker, o. c. p. 3 en Van Eck, Schetsen in T. N. I. 1879, I, p. 367.

² Uitgegeven en vertaald door Prof. Kern in Bijdr. T. L. Vk. 3^e volgr. VIII, p. 211 en IX, p. 197 vlg.

³ Jonker, o. c. p. 4. — Vgl. Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, p. 193 en Friederich, l. c. p. 22.

⁴ Juynboll, o. c. p. 195. — Vgl. Friederich, l. c. p. 23 en Jonker, o. c. p. 3.

⁵ Juynboll, o. c. p. 196.

⁶ Tijdsch. Ind. T. L. Vk. XXIII, p. 161—215 en p. 224—257.

⁷ Van Eck. Schetsen van het eiland Bali, VI. — Vgl. Juynboll, Cat. Bal. en Sas. HSS. p. 168.

⁸ Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, p. 248—253. — Vgl. van der Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. I, p. 211, s. v. *usada*. — Van Eck. Losse opmerkingen over het Balineesch. (Feestn. B. T. L. Vk. 1883, p. 151).

zonderlinge woorden, met opzet gemaakt, om ze onverstaanbaar te maken voor het groote publiek. Zij zijn dikwijls met tooverspreuken en afweringsmiddelen vermengd.

D. Lexicographische en grammatische werken.

Over deze rubriek vergelijke men p. 205—223 van het 2^e deel van mijn Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. Hier noemen wij slechts de titels *Adiçwara*, *Ekalawya*, *Kṛtabasa*, *Sukṣmabasa*, *Caṇṭakaparwa* en *Swarawyañjana*.

E. Historische werken.

Zeer belangrijk is het Middeljavaansche prozawerk *Ken Arok* of *Pararaton* (het Boek der Koningen), dat door Dr. Brandes met vertaling en hoogst waardevolle aantekeningen uitgegeven is¹. De uitgever noemt het met recht een der opmerkelijkste voortbrengselen der Javaansche literatuur van ouderen tijd, ook omdat het als een geschiedkundig werk vrijwel op zich zelf staat, en het in ieder geval niets van hetzelfde gehalte nevens zich heeft. Het bestond reeds in het begin der 16^e Çāka eeuw (1578 n. C.) en uit het boek zelf blijkt, dat het laatste erin vermelde feit niet vóór het begin der 15^e eeuw van dezelfde jaartelling (1478 n. C.) te boek kan zijn gesteld. Verschillende gedeelten ervan worden door Oudjavaansche oorkonden en Chineesche berichten bevestigd. Het eerste gedeelte is legendarisch. Het meer historische gedeelte begint daar, waar *Ken Arok* den *akuwu* van *Tumapël*, *Tunggul amëtung*, uit den weg heeft geruimd, met diens weduwe *Ken Dëdës* is gehuwd, hoofd van *Tumapël* is geworden, dat onder *Daha* stond, en zich daarop aan de suprematie van dat rijk, waar op dat oogenblik *Dangdang gëṇḍis* koning was, onttrekt.

Een ander, doch minder belangrijk werk, is de *Kidung Rangga Lawe*². Uit een zuiver literair oogpunt moge het hooger staan, in geschiedkundige waarde moet het voor den *Pararaton* onderdoen, daar de inhoud op dat werk berust. Dikwijls heeft zelfs de dichter de kroniek niet goed verstaan of verkeerd begrepen, zoodat hij plaatsnamen als de namen van personen bezigt. De taal is Middel-Javaansch.

¹ Verh. Bat. Gen. XLIX, 1^e stuk (1896).

² Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I, p. 255. Vgl. Friederich, Voorloopig Verslag, p. 21.

Van nog jonger datum is het proza-geschrift *Usana Jawa* ¹, dat overleveringen bevat aangaande den vroegeren toestand van Bali. Volgens Friederich beschrijft het de onderwerping van Bali door de Javanen van Majapahit en de vestiging van den Dewa Agung in Gelgel, benevens de verdeeling van het land onder de hofgrooten. Dit werk geeft eene blijkbare voorliefde voor Arya Damar en diens familie te kennen, terwijl het den patih Gajah Mada, den grondlegger van Mangwi en stamvader der familie van Karang Asëm, bijna met stilzwijgen voorbijgaat.

De *Usana Bali* is bekend door Friederich's mededeelingen hierover in het Tijdschr. v. Ned. Indië ². Het is een werk, dat alleen voor het volk bestemd is en niet in aanzien staat bij de priesters, terwijl de *Usana Jawa* door alle kasten geëerd wordt.

De *Pamëñcangah* ³ is een soort van kroniek uit den nieuweren tijd. Het bevat allerlei verwarde geschiedenissen van priesters en vorsten, de verdeeling van Bali onder de oorspronkelijke punggawa's van Gelgel en de stamtafels van vorsten, bijv. van Karang Asëm. In de verdeeling van de stadhouderschappen onder de punggawa's wijkt dit werk zeer van de *Usana Jawa* af. De waarde en stijl ervan is veel geringer dan die van laatstgenoemd werd. Het is ook in proza geschreven.

Behalve deze *Pamëñcangah* bestaat er ook een *Pameñcangah Badung* ⁴, waarin de geschiedenis van het rijk van dien naam tot het optreden van Pucangan als vorst van Pucangan beschreven wordt.

Van meer belang is het Middeljavaansche geschiedverhaal *Tatwa Sunda* ⁵, dat overeenkomt met p. 28—29 van den *Pararaton* (of p. 134—135 der vertaling). In dit geschrift wordt reeds van geweervuur gesproken, zoodat het niet zeer oud is.

F. Brieven, contracten en landsverordeningen.

Terwijl alle tot nu toe genoemde geschriften in het Oud- of Middeljavaansch geschreven zijn, zij het dan ook min of meer met Balineesch vermengd, zijn wij thans tot zuiver Balische literatuurproducten genaderd, voor zoover men althans brieven

¹ Juynboll, o. c. II, p. 388. Vgl. Friederich, Verh. Bat. Gen. XX, p. 21—22 en XXIII, p. 24—25.

² Deel IX, 3, p. 245—373. Vgl. Juynboll, o. c., p. 385.

³ Juynboll, o. c. p. 392. Friederich noemt het ten onrechte *Pamendanga*.

⁴ Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, p. 394.

⁵ O. c. II, p. 388.

en contracten tot de letterkunde kan rekenen. Proeven van brieven zijn o. a. medegedeeld en vertaald door J. de Vroom in T. I. T. L. Vk. XVIII, p. 228 e. v. en XXI, p. 104 e. v., door Van Eck in zijne *Beknopte Handleiding bij de beoefening van de Balineesche taal*, p. 62—92 en door den heer Van Dissel, *Eenige Balineesche brieven, processtukken enz.* Tot deze rubriek behooren ook de processtukken (*parikanda*), vorstelijke edicten (*paswara*), regelingen voor hanengevechten, *sawah's*, enz. (*awig-awig*) en bepalingen op het hanenkloppen (*sima kēklēcān*)¹. Van groot belang is de verzameling landsverordeningen der Balische vorsten van Lombok, die in 1915 door den heer F. A. Liefcrinck uitgegeven zijn, alsmede de boven (p. 566) vermelde *Kērtā Sima* en *Kērtā Sima Subak*.

IV. GEDICHTEN IN NIEUWE VERSMATEN (KIDUNG).

A. Oorspronkelijk Javaansche (Kawi) gedichten.

Hiertoe behooren in de eerste plaats de talrijke Middelfjavaansche *Pañji*-gedichten in *tēngahan*-metrum, waarvan de *Malat*² de meest bekende is. Dit omvangrijke gedicht, dat als de bron van alle latere Javaansche en Maleische *Pañji*-verhalen te beschouwen is, zou eene uitgave verdienen, als de aard der handschriften zich niet hiertegen verzette: onder alle handschriften der rijke verzameling van Dr. Van der Tuuk bevindt zich geen enkel volledig exemplaar, doch alle bevatten slechts fragmenten van het populaire gedicht. De inhoud verschilt, behoudens de afwijkende eigennamen, niet veel van de jongere Javaansche en Maleische romans. Hetzelfde geldt m. m. van de overige Middelfjavaansche *Pandji*-gedichten, b. v. de *Mantri Wadak*³, een zeer modern gedicht, waarin vele Balineesche woorden voorkomen, de *Mēnur Wilis*⁴ en de *Misa Gagang*⁵. Van meer belang is de *Smarawedana*⁶, waarin verhaald wordt, hoe een prins van *Koripan* als aap geboren wordt, aan het hof van den vorst van *Paṇḍan Salas*

¹ Vgl. ook Juynboll, *Cat. der Bal. en Sas. HSS.* p. 154—176.

² Juynboll, *Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I*, p. 182 en de daar opgegeven literatuur.

³ O. c. I, p. 195.

⁴ O. c. I, p. 197.

⁵ O. c. I, p. 198.

⁶ O. c. I, p. 199.

komt en daar de gedaante van een mensch krijgt. Dit herinnert aan de Sundasche Siyung Wanara- en Lutung Kasarung-legenden en aan het door den heer J. C. van Eerde met vertaling uitgegeven Sasaksche Tutur monjeh of verhaal van den aap.¹ Zeer populair zijn de Pañji-gedichten Uṇḍakan Pangrus², zoo genoemd naar den naam, dien Pañji in Gëglang aanneemt, Wangbang Wideha³, de naam van Makaradhwaja (Pañji) op zijn zwerftocht naar Daha; en Waseng⁴, zoo genoemd naar Uṇḍakan Wasengsari, een derden aangenomen naam van Pañji.

Niet minder populair op Bali dan de Pañji's-romans zijn de verschillende bewerkingen van het fabelboek Tantri⁵. De meest bekende hiervan is de Middeljäv. redactie in ḍëmung-metrum. Eene andere bewerking, die in kēḍiri-versmaat, is meer modern en bevat zelfs Portugeesche woorden, bijv. miñu (een soort van drank), dat blijkbaar het Portugeesche woord vinho (wijn) is. Deze redactie heeft slechts weinig fabels gemeen met den Hitopadeśa en het Pañcatantra. De oudste, doch onvolledigste redactie is die in proza, de Tantri Kaman-daka, terwijl er ook eene Balische Tantri bestaat.

Tot de gedichten, wier begin aan het Mahābhārata en speciaal aan het Ādiparwa ontleend is, behoort de Bhīmaswarga⁶, een Middeljávaansch, met Balineesch vermengd gedicht, waarin Bhīma's tocht naar de hel, om de ziel van zijnen vader Pāṇḍu daaruit te verlossen, beschreven wordt.

Zeer populair is het Middeljávaansche gedicht Sri Tañjung⁷. De heldin hiervan is de dochter van Sahadewa, gehuwd met Nakula's zoon Sidapaḥsa. Zij wordt door haren echtgenoot doorboord, omdat deze haar van echtbreuk verdenkt, doch haar onschuld blijkt uit de welriekendheid van haar bloed.

¹ Bijdr. T. L. Vk. 7^e volgr. V, p. 17 e. v.

² Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jäv. en Mad. HSS. I, p. 203.

³ Juynboll, o. c. p. 205 en Van der Tuuk, Notes on the Kawi language and literature, p. 51.

⁴ Juynboll, o. c. I, p. 208 en Van der Tuuk, l. c. p. 52.

⁵ Juynboll, Enc. v. N. Indië, s. v. — Idem, Eenige fabels uit de proza-bewerking van de Tantri, vergeleken met Indische fabels. (Bijdr. T. L. Vk. 7^e volgr. II, p. 290—301).

⁶ Juynboll, De invloed van het Oudjav. Mahābhārata op het Jäv. Bal. gedicht Bhīmaswarga (Kern-Album, p. 73—74). — Van der Tuuk, l. c. p. 53.

⁷ Van der Tuuk, l. c. en Juynboll, Suppl. Cat. Jäv. en Mad. HSS. I, p. 259.

waaraan volgens eene legende, die echter niet in dit gedicht voorkomt, de residentie Banjuwangi haren naam zou te danken hebben.

Van een geheel anderen aard is het zuiver-Balische gedicht *Cupak*¹. Dit behoort tot de rubriek der *Uilespiegelverhalen*, die in de letterkunde van alle Maleisch-Polynesische talen zulk een belangrijke rol vervullen, vooral in de Sundasche literatuur, waar deze verhalen *Kabayan*-verhalen heeten. *Cupak* onderscheidt zich in het naar hem genoemde gedicht door zijne blufferigheid, lafhartigheid en gulzigheid. Ook de *Enḍer* behoort hiertoe. De *kidung Arjuna pralabda*², door van Eck als n° 19 vermeld in zijne voorrede voor zijne *Megantaka*-uitgave, is een Middeljav. gedicht, dat eenigszins in verband staat met het *Mahābhārata*, daar helden uit dit epos hierin optreden, hoewel de rol, die Arjuna hier vervult, geheel afwijkt van de gewoonlijk van hem verhaalde feiten.

Tot de literatuurproducten, waarvan zoowel eene poëtische redactie, in *təngahan*-metrum, als eene proza-redactie bestaat, behoort de *Calon Arang*. Deze beroemde toovenaarster, de weduwe van *Jirah* of *Girah*, zou in den tijd van *Airlangga* den vorst van *Daha*, geleefd hebben. *Bharādah*, wiens leerling *Bahula* de dochter van *Calon Arang* huwt, slaagt er eindelijk in, haar onschadelijk te maken³.

Zuiver Balineesch is het gedicht *Drēman*, dat reeds in 1873 met inleiding, vertaling en aantekeningen door de Vroom werd uitgegeven, terwijl Prof. Kern in 1898 eene vrije metrische vertaling onder den titel «De miskende trouwe gade, Balineesch zededicht» uitgaf⁴. Dit gedicht heeft eene hooge zedelijke strekking, daar de trouwe gade liever met haren echtgenoot de pijnigingen der hel wil verduren dan zonder hem de genietingen van den hemel smaken.

Het Middeljavaansche gedicht *Sudamala*⁵ is als het ware

¹ Juynboll, *Cat. der Bal. en Sas. HSS.* p. 84 en 128.

² Juynboll, *Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I*, p. 221.

³ Zie verder over dit geschrift: Juynboll, *Bal. Farbenzeichnungen mit Darstellungen aus altjav. Schriften (I. A. f. E. XXIII)*, p. 14—16. — *Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I*, p. 248 en *II*, p. 299—300. — Brandes, *Beschrijving der Jav. Bal. en Sas. HSS. III*, p. 192.

⁴ *Tijdschr. Ind. T. L. Vk. XXI*, p. 323 vgl. en *Tijdschr. v. Ned. Indië*, Juli 1898.

⁵ Juynboll, *Suppl. Cat. Jav. Mad. HSS. I*, p. 263 en Van der Tuuk, *l. c.* p. 55.

als eene inleiding op de bovengenoemde Sri Tañjung te beschouwen. De titel beteekent: verlost van eene monsterachtige gedaante. Sahadewa verlost n.l. Durgā van hare rākṣasa-gedaante, waartoe zij veroordeeld was door eene vervloeking van Ćiwa, die haar betrapte had op echtbreuk met een jongen koeherder.

B. Gaguritan.

Tot deze rubriek behooren de beide groote Balische Pañji-gedichten, die door van Eck in tekst en vertaling zijn medegedeeld, n.l. de Megantaka of Mantri Malaka en de Bagus Umbara of Mantri Koripan ¹.

In zijne Inleiding op de Megantaka-uitgave brengt van Eck hiertoe ook de Pan Bongkling en Ktut Bungkling, twee verschillende namen voor het Uilespiegel-verhaal, dat bekend is door de verhandeling van J. C. van Eerde: de vertelling van i Bungkeling op Lombok ². Er bestaan van dit gedicht twee redacties. Die in sinom-versmaat staat in hooger aanzien dan de andere, in jinada-versmaat. De eerste wordt toegeschreven aan Ida Wayan Daging, een Brahmaan van Sidēmēn (in Karang Asēm), die in het midden der 19^e eeuw te Karang Asēm wegens hoogverraad ter dood gebracht is. Dit gedicht is zeer opmerkelijk, omdat daarin eene oorlogsepisode uitvoerig wordt verhaald tusschen een Balisch en een Mohammedaansch vorst, waartoe de stof waarschijnlijk is geleverd door de op Lombok tegen oproerige Sasaks geleverde gevechten. Bovendien geeft deze sinom-redactie veel geleerder en meer diepzinnige discussies dan de andere, zij is daardoor dikwijls breedspakiger. Ook de Pan Brayut is van dergelijken inhoud.

Een Middeljavaansch gedicht, doch met vele Balineesche woorden vermengd, is de Durma ³. Het begin hiervan is interessant, omdat er eene algemeen Mal.-Polynesische mythe in verhaald wordt: Rājapāla ontnemt de badende Widyādhari Ken Sulasih hare kleederen en geeft haar die eerst terug, als zij belooft, hem te zullen huwen. Nadat zij een zoon bij hem gekregen heeft, keert de hemelnimf naar den hemel

¹ Verh. Bat. Gen. XXXVIII (1875) en Bijdr. T. L. Vk. 3° volgr. XI, p. 1—137 en 177—368.

² Tijdschr. Ind. T. L. Vk. XLV (1902), p. 168—192.

³ Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. I, p. 273.

terug. Deze zoon is Durma, de held van het gedicht. Hij verricht eerst ascese met zijnen vader, gaat dan naar den vorst van Wanokling, wordt door de *rākṣasī* Durgadeni, die met hare beide broeders het woud onveilig maakt, geschaakt enz.

Het door de Vroom uitgegeven Balineesche gedicht *Lingga Pēta*¹ is belangrijk door de beschrijving der hel, die daarin voorkomt.

Tot de *Pañji*-romans behoort het gedicht *Cilinaya*², waarvan eene Sasaksche redactie door den heer J. C. van Eerde uitgegeven is; de op Bali voorkomende Javaansche redactie, die niet vrij is van Balineesche woorden, is door schrijver dezes in het Supplement op den Catalogus der Javaansche en Mad. HSS. beschreven. Op Lombok is het zeer bekend en neemt een vaste plaats in de inlandsche maatschappij in. Het verdwijnen van de prinses, de droom van den prins, de terechtstelling en andere episodes van dit gedicht herinneren sterk aan het Maleische gedicht *Ken Tambuhan*. *Cilinaya* is een troetelnaam van eene prinses van Daha.

Het gedicht *Raden Saputra*³ of *Ratna Manik* is van eenig belang, omdat er niet alleen eene Balische, doch ook eene Oostjavaansche en eene Madureesche redactie van bestaat. De held ervan strijdt tegen tijgers en daarna tegen geesten op het kerkhof. Hij droomt daar van de schoone dewi *Ratna Manik* en zij droomt tegelijk van hem. Ook hier vindt men weer de oude Mal. Polynesische mythe terug: zij wordt badende door hem verrast en wordt daardoor genoodzaakt, hem te huwen.

Van geschiedkundigen inhoud is het Bal. gedicht *Jambe Nagara* of *Siyat Sasak*, waarin beschreven wordt, hoe de Hollanders, in vereeniging met Boegineezen en Soembawaneezen, de stad Mataram innemen. *Jambe Nagara* is de naam van een jongeling uit Gyanjar (op Bali), die met zijn meisje naar Karang Asēm en vandaar naar Ampēnan vlucht. Eene

¹ Tijdschr. Ind. T. L. Vk. XXI, p. 402—446 en 534—597.

² Van Eerde in Bijdr. T. L. Vk. LXVII (1913), p. 22—57 en Juynboll, o. c. II, p. 77.

³ Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. Mad. HSS. I, p. 70, II, p. 111 en Cat. Bal. en Sas. HSS. p. 130.

inhoudsopgave van dit gedicht vindt men in Van Eck's Schets van het eiland Lombok.¹

Een tweede historisch Balineesch gedicht is de Ung Bañjar². Het onderwerp hiervan is de verovering van Bañjar in 1858 door de Hollanders onder den Kapitein-luitenant ter zee van Hasselt. In de Ung Buleleng³ wordt de expeditie der Hollanders tegen Buleleng in 1846 beschreven.

Tot de leerdichten behoort de De Gunati⁴. Hierin worden handelingen in eene vroegere geboorte als oorzaak van kwalen en lichaamsgebreken opgegeven. Verder bevat het eene opsomming van de plichten van een vorst, van de straffen in de hel en de belooningen in den hemel. Het is zeer moeielijk te verstaan, daar het zeer vele zoogenaamde geleerde woorden bevat

Behalve op de bovengenoemde geschriften, wier titels reeds door Van Eck in zijne voorrede voor de Megantaka-uitgave genoemd worden, moet de aandacht nog gevestigd worden op de Balineesche satwa's⁵, vertellingen, wier naam misschien ontleend is aan het woord satwa = dier, omdat dikwijls dieren hierin optreden. Hiertoe behooren de algemeen Mal. Polynesische dierfabels, zooals die van den aap en de schildpad.

Tot de onder de Balineezers in hooge eere staande werken behoort de Wariga, die uit Indische en Mal. Polynesische bestanddeelen is samengesteld en over de tijdrekening handelt, welk onderwerp door Friederich in zijn Voorloopig verslag van het eiland Bali⁶ uitvoerig besproken is.

Eene rubriek van literatuur, die op Bali vrij uitgebreid is, is de erotische. In het gedicht Tuñjung biru⁷ worden de liefdesavonturen van deze hemelnimf en van Suprabhā en Tilottamā geschetst. Ook de Njalig⁸ is van erotischen inhoud.

Hiermede is ons overzicht van de op Bali gevonden letter-

¹ Tijdschr. Ind. T. L. Vk. XXII, p. 336—339.

² Juynboll, Cat. der Bal. en Sas. HSS. p. 139.

³ O. c. p. 140.

⁴ O. c. p. 80.

⁵ Juynboll, o. c. p. 179—183.

⁶ Verh. Bat. Gen. XXIII, p. 49—55. Vgl. van Eck in Feestnummer der Bijdr. T. L. en Vk. Letterkunde, p. 152—154 en Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, p. 225—238.

⁷ Juynboll, Cat. der Bal. en Sas. HSS. p. 86.

⁸ O. c. p. 90.

kunde voltooid. Het bovenstaande bewijst genoegzaam, dat ook de letterkunde, evenals trouwens de geheele beschaving der Baliërs een zeer gewichtige plaats bekleedt in Indonesië, vooral in vergelijking met die der naburige Moslimsche of heidense naburen ¹.

¹ Dit stuk was oorspronkelijk bestemd voor de inleiding op den Gids der Tentoonstelling van Hindoe- en Balineesche Kunst te Amsterdam in 1915. Daarom is er geen melding in gemaakt van Moslimsche literatuurproducten, zooals de Amir-cyclus met zijne verschillende uitloopers (Këndit Birayung, Wilobang, Ajar wali, Dulang Mas, Lokayati, Prabu Rara, Kampar enz). Deze verhalen behooren tot de Sasaksche literatuur van Lombok en niet tot de Çiwaietische van Bali. Wat hun inhoud betreft kan verwezen worden naar het 2^e deel van mijn Supplement op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. pag. 14—35. Hetzelfde is van toepassing op verhalen als de Amad, de Anbiya enz., die zoowel tot de Sasaksche literatuur van Lombok als tot de Nieuwjavaansche letterkunde gerekend kunnen worden. Van O.-Jav. oorkonden wordt hier geen melding gemaakt, omdat de meeste op Java gevonden zijn. De enkele, door dr. Brandes en dr. van der Tuuk uitgegeven, op Bali aangetroffen Kawi-oorkonden zijn tot nu toe nog niet verklaard of vertaald.